

Tarald Rasmussen (red.) 2019. *A minnes de døde. Døden og de døde i Norge etter reformasjonen*. Oslo, Cappelen Damm Akademisk. 261 s.

Anmeldt av Gunnar W. Knutsen

Dette er en sjeldent vellykket bok. Redaktør Tarald Rasmussen har klart å få sine tre medforfattere Eivor Andersen Oftestad, Arne Bugge Amundsen, og Kristin Blikrud Aavitsland til å skrive som om det var én forfatter. Når man åpner denne rikt illustrerte boken får man først inntrykk av at det er en artikkelsamling, men i stedet er det altså en bok som henger sammen, med en enhetlig fremstilling der skiftene mellom forfatterne er nesten umerkelige. Illustrasjonene står godt til teksten, og gir boken en ekstra dimensjon.

Som Tarald Rasmussen skriver i bokens første kapittel var ikke døden og de dodes plass i utgangspunktet et viktig skille mellom katolsk og protestantisk lære, men det ble senere en viktig markør for forskjellen mellom katolikker og protestanter, ikke minst på grunn av skjærsilden. Læren om skjærsilden tjente ikke bare til presteskapets interesser, den svarte også til et religiøst behov ettersom den gjorde det mulig å vinne frelsen også for den som døde uten å ha sonet for alle sine synder. Avlatshandelen og forbønn gjorde det også mulig for de levende å påvirke de dodes skjebne, og dermed styrket den båndene mellom slektninger og generasjoner på hver sin side av døden. Disse båndene ble brutt ved reformasjonen. De levende kunne ikke lenger utvirke noe for de døde, liksom de døde helgenene ikke lenger kunne gjøre mirakler for å hjelpe de levende. Etter reformasjonen var det bare minnene man hadde igjen fra de døde. De ble viktigere enn noen gang fordi de nå tjente som eksempler og som påmin-

nelser om at frelsen måtte vinnes mens man levde: det fantes ingen hjelp å få etter døden.

Bokens tittel til tross stopper teksten ved år 1700, slik at dens kronologiske ramme er 1537-1700. Selv for denne relativt korte perioden skisserer boken flere endringer, først en overordnet forandring i årene umiddelbart etter reformasjonen, deretter for enkelte grupper, slik som presteskapet og adelen, men også lovgivning i 1607 og 1682 som berørte begravelser og minner. Likevel er boken tematisk og ikke kronologisk inn-delt, og de elleve kapitlene mangler helt en oppsummering eller konklusjon. I stedet er det bokens siste kapittel om de minnesløse – udøpte barn og mennesker som av forskjellige årsaker ikke kunne begraves i viet jord – som runder av teksten, og det gjør det på en slik måte at denne anmelderen ikke savner noen videre konklusjon.

Kapittel 1, med tittel «Reformasjonen, døden og de døde» tjener også som innledning. Her trekker Tarald Rasmussen opp linjene for verket, skisserer kort den overgangen reformasjonen innebar, og poengterer forskjellen i konfesjonell kultur mellom Danmark og Norge – til tross for at norsk lutherdom var styrt fra København. Den kronologiske avgrensningen med slutt ca. 1700 forklares ikke utover at den er «pragmatisk begrunnet» (s. 25).

Kapittel 2, «Kunsten å dø» av Eivor Andersen Oftestad og Kristin Blikrud Aavitsland tar for seg den gode død og hvordan man forberedte seg på den. I dette kapitlet begynner for alvor det som blir ett av bokens særmerker, det utmerkede samspillet mellom en opplysende tekst og flotte og informative illustrasjoner. Minnesmerkene over de døde inneholdt etter reformasjonen stadige påminnelser om at døden var uunngåelig: «Å minnes handlet altså ikke bare om å minnes de døde, men like mye om å minnes døden ved å erkjenne dens realitet» (s. 28). Oftestad og Aavitsland poeng-

terer at *ars moriendi* tradisjonen ikke forsvant med reformasjonen, slik man kunne vente, fordi døden ikke lenger kunne møtes på annen måte enn med tro, og dermed var det viktigere enn noen gang å klare å holde motet og troen oppe på dødsleiet. Forberedelsen på døden var også forberedelsen på det evige liv, selv om noen ikke trodde på et liv etter døden. Strengt tatt var det å forberede seg på døden noe den gode kristne skulle gjøre hele livet, ettersom man aldri visste når døden kunne inntreffe.

I kapittel 3 tar Arne Bugge Amundsen for seg kirkerett og liturgi. Døden var selvfølgelig for viktig til å unngå teologers og juristers normative blikk. De første årene etter reformasjonen var den lovgivende aktiviteten konsentrert rundt nye forbud mot gamle vaner. Det lovverk som faktisk kom mener Amundsen var «overraskende kortfattet om død og begravelse» (s. 48). Bruddet med katolsk praksis viste seg blant annet ved at kirkeordinansen til begravelser «anviser salmer som gjorde det klart at den dodes evige skjebne var beseglet i dette liv, det fantes ingen muligheter for opphold i skjærsilden eller for forbønn fra de gjenlevendes side» (s. 51). Forbindelsen mellom døde og levende var brutt og ifølge kirkeretten skulle dette budskapet prege begravelsene. Dette var tilsynelatende ikke så lett å få å til. Den nye norske kirkeordinansen ble innført i 1607 fordi den gamle fra 1537 passet bedre til danske enn norske forhold, blant annet fordi for mye gammel katolsk tro og praksis hang igjen i Norge – også ved begravelser.

Kapittel 4 «Minnekultur» av Eivor Andersen Oftestad og Kristin Blikrud Aavitsland spenner opp lerretet for de seks påfølgende kapitlene om forskjellige gruppers minne. Til sammen danner disse syv kapitlene en selvstendig blokk som utgjør hoveddelen av boksens tekst. I dette kapitlet trekker forfatterne frem noen av formene

minnene fikk: graver, minnetavler, og likprekener. Disse var forskjellige fra gruppe til gruppe, etter både økonomiske midler og standstilhørighet. Interessant er det derfor at Oftestad og Aavitsland finner at epitafienes form forteller «lite om giverens standstilhørighet – de konvensjonene for minnetavlenes komposisjon som etter hvert ble etablert, ser ut til å følges av de fleste som var i stand til å betale for en minnetavle over seg selv eller sin familie» (s. 78). Utfordrende og kanskje kontroversielt er påstanden om at «adelen på mange måter erstattet helgenene som religiøse forbilder etter reformasjonen» og at i «Norge betød dette antakelig en forsterket legitimering av det danske styresettet» (s. 89).

I kapittel 5 tar Arne Bugge Amundsen for seg kongens minne, og i det påfølgende kapitlet skriver Eivor Andersen Oftestad og Kristin Blikrud Aavitsland om adelsmannens minne. Temaene for disse to kapitlene står svært godt til hverandre fordi noe av det som særpreger kongen på den ene siden og adelsmennene på den andre er deres roller som ledere og krigsmenn, samtidig som de mer enn noen andre grupper i samfunnet strebet etter prestisje og autoritet og å heve seg over andre. Dette brakte dem tidvis i konflikt. Kongens rolle som kirkens overhode og et luthersk ideal krevde en særlig verdig begravelse, gravsted og minne. Samtidig førte adelens streben etter større prestisje og kongemaktens gradvis svakere økonomiske stilling til at avstanden mellom adelens og kongens begravelser og gravsteder ble mindre, så små at kongemakten så seg nødt til å forsøke detaljregulere hva forskjellige grupper hadde lov til å koste på seg. Ingen konge ble begravet i Norge i årene denne boken dekker, men det ble enkelte (danske) adelsmenn. Adelsmannens ideal var både som religiøst forbilde og som krigs, og denne vanskelige dobbeltrollen fikk sitt uttrykk i idealet om den kristne

ridder: adelsmenn «skulle praktisere kunsten å dø som tapre riddere i kamp mot Satan, verden og deres eget syndige kjød» (s. 132).

I kapittel 7 om prestens minner er det igjen Tarald Rasmussen som kommer til orde. Her er naturlig nok endringene reformasjonen førte til langt mer synlige enn for andre grupper i det presteskapet gikk fra (presumptivt) sølibate menn bundet til paven til å bli kongens menn og familiefedre med koner og barn. Rollen forandret seg kraftig, og det gjorde naturlig nok også minnet og avbildninger av presten: «i stedet for en kalk holdt presten nå en bibel i hendene» (s. 143). Noe senere dukket det opp avbildninger av presten som familiemann med kone(r) og barn. Disse endringene er forbilledlig illustrert gjennom flotte reproduksjoner av norske minnetavler.

Kapittel 8, «Bondens minne», er ført i pennen av Arne Bugge Amundsen og Kristin Bliksrud Aavitsland. Her er kilde-situasjonen langt mer krevende enn i de foregående kapitlene. De store lag av befolkningen har rett og slett ikke hatt økonomiske muligheter til å betale for en minnetavle, trykt likpreken eller et gravsted som har kunnet stå til vår tid. Representativiteten til de kildene som faktisk er bevart er derfor et problem.

Først i kapittel 9 møter vi de døde kvinnenes minne, under tittelen «Kvinneminne» av Eivor Andersen Oftestad og Kristin Bliksrud Aavitsland. Mens mennene altså omtales i egne kapitler for hver gruppe er det først her vi får en skikkelig gjennomgang av hvordan kvinners minne ble fremstilt.

Kapitlets første setninger viser at dette kunne vært løftet frem tidligere i boken enn side 173: «Hvorfor ble minnet om kvinner fremstilt på en annen måte enn minnet over menn?» Svaret på samme side er også verdt å gjengi: «Når det gjelder menn, tar beskrivelsen utgangspunkt i deres bedrifter, i hva de *gjør*, mens når det gjelder kvinner, tar den utgangspunkt i hva de *er*.»

Kapittel 10 og det svært korte kapittel 11 er derimot kjønnsnøytrale. Det siste, om de minneløse, kommer altså i stedet for en konklusjon eller oppsummering, mens kapittel 10 omhandler de døde barnas minne, et viktig emne i en tid da man fortsatt gravla sine egne barn flere ganger enn man begravde sine foreldre. Unntatt enkelte likprekener, er minnet om de døde barna sjelden slik at de blir fremstilt separat, men som en del av familien de var revet vekk fra. Det er rørende å se minnetavler med familieportretter der de barna er avbildet ved siden av sine levende søsken. Foreldrenes sorg over de døde barna skinner også gjennom fremstillingen av dem som gode lutheranere som trøstet seg med vissheten av at barna var frelst og at man skulle møte dem igjen etter døden.

Denne korte gjennomgangen har synliggjort de stadig skiftende forfatterkonstellasjonene i boken, men disse merkes altså i svært liten grad ved lesningen. Det tyder på en svært bevisst forfattergruppe og en dyktig redaktør. Boken fyller et tomrom i norsk forskning og de mange, velvalgte og flott reproduserte illustrasjonene gjør at dette blir et standardverk som vil stå seg svært lenge.